

Investigating Forgotten Novel and Rhetorical Works in Poetic Texts

Mohammad Shahbazi¹, Khodabakhsh Asadollahi²

1. Corresponding Author, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Tabriz University, Tabriz, Iran. Email: shabe_yasl@yahoo.com

2. Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran. Email: asadollahi@gmail.com

Article Info Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
16, November, 2024

In Revised form:
13, January, 2025

Accepted:
3, February, 2025

Published Online:
2, June, 2025

Keywords: Character and Characterization Methods, Common Anecdotes, Hadiqa, Attar's Masnavi.

literary rhetoric that have long attracted the attention of rhetoric scholars; And many works have been published in different eras with different definitions and various examples. literary rhetoric are one of the most significant and prominent components that create beauty in words and meaning. The purpose of this research is to introduce two forgotten innovative industries by citing the examples of Diwan poets and Persian poems. The array of "Tazriq" is one of the novel arts that has not been addressed in the works of literary arts and rhetorical techniques due to its low frequency and late invention. In addition to that, a kind of simile was also common in the poetry of poets of the sixth century until the Safavid era and in the Indian style, which is also far from the authors' point of view. For the first time, we come across this type of simile in the book of Tazkareh Khazane Amera, which was noted among the scholars of Indian rhetoric under the title "Anoinya Alankar." The research method is based on library tools and analytical-descriptive method. First, we have discussed the Tazriqi array, then we have introduced the complete analogy type. Our findings indicate that there are clear examples of both literary industries in the Persian verse texts, and each of the aforementioned arrays can be studied as an independent work in the future. With the difference that the Tazriqi array is studied in old and new verse texts, but Anoinya Alankar was observed only in the poetry of old poets and often in the form of masnavi and ghazal. As a result, with the beginning of the Safavid dynasty in Iran and not valuing poets, poets were forced to migrate to India. There the poets established the Indian style. The number of poets who stayed in Iran like an infusion started writing meaningless and meaningless poems that only had weight and rhyme to entertain the common people. This weight and rhyme made non-cultured and common people enjoy the poem without understanding its meaning. Therefore, among the Indians, there was a common type of simile in which the poet equated the like and the like. Persian-speaking poets also used that simile in their poetry not only during the Safavid era but also before that. What is important to mention in this section is that none of those two arrays are mentioned in literary rhetoric books. Perhaps, after this article, students in literary criticism and analysis will pay more attention to the arrays and literary points, especially by Tazriqi and Anoinya Alankar.

Cite this The Author: Shahbazi, M., Asadollahi, K., (2025), Investigating Forgotten Novel and Rhetorical Works in Poetic Texts, Journal of Literary Criticism and Rhetoric, Vol 14, Issue 1, Ser.No. 37, Spring, (63-81). DOI:10.22059/jlcr.2025.384994.2031

Publisher: University of Tehran Press.

1. Introduction

Every poetic or prose word must be embellished with literary rhetoric to gain aesthetic value. An original speech is a speech that gives a certain order and system to the text while having an impact. An innovative technique adds to the eloquence of speech. About literary industries and rhetorical techniques, major works have been written and published from the past centuries to the contemporary era. Among these, we can mention the creator of Mirza Hossein Gazergahi (Shams Ulama), the rhetorical techniques and literary works of Jalal al-Din Homai and Badi Mir Jalal al-Din Kezazi.

The mentioned cases have addressed all the verbal and semantic arrays and the subject that can be addressed; It is that most of the content is the same and they are varied only in the way of defining and giving examples. In other words, the frequency of overlapping is more visible in most of the authored works of rhetorical and innovative techniques. This repetition has caused a weakness to be seen in these writings and innovative industries have been far from the attention of researchers and authors.

2. The Tazriq industries and Anoinya Alankar

In the poems of some poets of the Safavid era, we are faced with verses that are meaningless and at the same time have weight, rhyme and perfect prose. This literary rhetoric is present in the poems of the Safavid era poets, such as Tazriqi Ardabili, Simai Mashhadhi and Tarzi Afshar. But none of the rhetoricians of the Safavid era have included this array in their works. In the tazkre tohfe Sami, his occupation and profession, his place of birth, life and type of poetry are discussed. After that, due to the lack of acceptance by the poets of the later periods, this literary array was not used. After a long time in the Pahlavi era and the changes that occurred in literature by literary figures, the injection of speech and injection of writing was used again in the works of some poets such as Houshang Irani and Tondar Kia.

It was during this era that the akhavan Sales felt the void of Tazriq and contradiction in literature and in the book "Contradiction and Contradiction Makers" he addressed this array independently by bringing poems from many old poets. In addition to this independent work, one can find its traces and obtain information about it in scattered researches and articles such as Bahauddin Khorramshahi's article in Bukhara magazine and Saeed Shafiyoun's article in Naqd Adabi magazine. We have also referred to them in this essay. It is very clear that this array is not only studied in the text of poems but also in prose works in ancient times. Due to the fact that our discussion is related to the text of the poem, we refrained from examining the prose texts.

On the other hand, there is a kind of simile in literature, which is the same as simile and has not been changed in any way. The owner of Tazkera Khazane Amera attributes the use of this simile to the scholars of rhetoric in India, which is called "Anoinya Alankar" in that country. It is interesting to note that in the 6th century, Nizami Ganjavi and Saeb Tabrizi in the later eras and in the Indian style have given examples of that type of simile in their poems. This type of simile in the form of a sonnet usually shows itself in the position of the surname, and the poet puts himself in both the position of the simile and the position of the simile, and the theme induces a kind of boasting.

3. Materials and Methods

The research method is based on library tools and analytical and descriptive methods. In this research, we referred to the Divan of past and contemporary poets and first examined the array of Tazriq in each one, then we studied the simile type of Anoinya Alankar.

4. Discussions and conclusion

Our findings indicate that there are clear examples of both literary industries in the Persian verse texts, and each of the aforementioned arrays can be studied as an independent work in the future. In the Indian style, compared to other styles, the frequency of simile array, of the Anoinya Alankar type, was higher than the poet of the era. In the case of the injection array, we should also mention that this array appears transiently in most periods, and because it has

mostly a tefnan aspect, it is not welcomed by prominent poets. As a result, we came to the conclusion that with the efficiency of the Safavid dynasty and the appreciation of art and religious and religious values, poetry and poetry were marginalized. Poets traveled to Ottoman and India to gain respect and replaced their style with the Indian style. Poets such as Tazriqi Ardabili who stayed in the homeland started inventing and created the Tazriq array, which was due to the decline of literary styles and usually appeared in our atmosphere between sovereignty and literature. An original and entertaining style that was enjoyable for common people and many poets also turned to it; But it was not considered a popular style for famous and hard-spoken poets. In addition, among the poets of that period, we observe a kind of simile that refers to the same person. Ghazal poets who have used this type of simile in their poems, both in the beginning and in the section of their poems, are mostly Indian style poets.

بررسی صناعات بدیعی و بلاغی فراموش شده در متون منظوم

محمد شهبازی^۱، خدابخش اسداللهی^۲

۱. نویسنده مسئول، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: moshayedil2@araku.ac.ir

۲. گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. رایانامه: m-zolfaghary@araku.ac.ir

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:	صناعات ادبی از دیرباز مورد توجه علمای بلاغت قرار گرفته است؛ و تألیفات متعددی در عصرهای متفاوت با تعریف‌های گوناگون و نمونه مثال‌های متنوع منتشر شده است. آرایه‌های ادبی از شاخص‌ترین و برجسته‌ترین مؤلفه‌های زیبایی آفرین در لفظ و معنی است. صنعت «تزریق» از جمله صناعات بلاغی است که به سبب بسامد اندک و ابداع دیر هنگام آن در آثار صناعات ادبی و فنون بلاغت کمتر به آن پرداخته شده است. کهن‌ترین ردّ پای آن را می‌توان در تذکرة‌های عهد تیموری و صفوی دید و در عصر حاضر در پژوهش‌های پراکنده و اثر مستقل اخوان ثالث مشاهده کرد. افزون بر آن، نوعی تشبیه نیز در شعر شاعران قرن ششم تا عصر صفوی و سبک هندی رایج بود که آن نیز از نقطه نظر مؤلفان دور مانده است. نخستین بار به نوع تشبیه در تذکرة خزانه عامره بر می‌خوریم که در میان علمای بلاغت هند با عنوان «انینا النکار» مورد توجه بود. هدف از این پژوهش، معرفی دو صنعت بلاغی و بدیعی فراموش شده است. روش تحقیق مبتنی بر ابزار کتابخانه‌ای و شیوه تحلیلی - توصیفی است. یافته‌های ما حاکی از آن است که در متون منظوم فارسی مصداق‌های بارزی برای هر دو صنعت ادبی موجود است که هریک از صنعت و فن ادبی مذکور می‌تواند در آینده به صورت یک اثر مستقل مورد بررسی قرار گیرد.
علمی - پژوهشی	
تاریخ دریافت:	۱۴۰۳/۰۸/۲۶
تاریخ بازنگری:	۱۴۰۳/۱۰/۲۴
تاریخ پذیرش:	۱۴۰۳/۱۱/۱۵
تاریخ انتشار:	۱۴۰۴/۰۳/۱۲
واژه‌های کلیدی: صناعات بدیع، انینا النکار، تزیینی، تشبیه، بلاغت، تذکرة خزانه عامره	

استناد: شهبازی، محمد؛ اسداللهی، خدابخش (۱۴۰۴)، بررسی صناعات بدیعی و بلاغی فراموش شده در متون منظوم، پژوهش‌نامه نقد ادبی و بلاغت، دوره ۱۴، شماره ۱، شماره پیاپی ۳۷، بهار، (۸۱-۶۳).
DOI: 10.22059/jlcr.2025.384994.2031

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

صناعات ادبی از پر اهمیت‌ترین دانش در ادبیات فارسی به شمار می‌آید. بدیع دانشی است که روش‌های افزایش موسیقی کلام و کلمه به همراه زیبایی و تأثیر گذاری سخن را به صورت دقیق می‌شناساند. «کلمه بدیع در لغت به معنی چیز تازه و نوظهور و نو آیین، و در اصطلاح عبارت است از آرایش سخن فصیح بلیغ، خواه نظم باشد و خواه نثر. مرادف آن را سخن‌آرایی، نادره‌گویی و نغزگفتاری می‌توان گفت» (همایی، ۱۳۸۹: ۹).

سخن درباره پیشینه فنون و صناعات ادبی امری دشوار است. زیرا تحقیق کاملی درباره آن صورت نگرفته است و پژوهشگران تنها به صورت پراکنده در ضمن نکات ادبی و بلاغی به بخشی از آن اشاره داشته‌اند. بررسی تاریخچه صناعات ادبی به ما کمک می‌کند تا مستندتر به تحول صناعات و نام‌گذاری آن اشراف داشته باشیم. با نقد و تحلیل بلاغی شعر هر شاعری نیز می‌توان به میزان مهارت ادبی و هنرمندی شاعر در کاربرد صناعات ادبی پی برد.

برخی از دانشمندان در بلاغت آثاری خلق کرده و صاحب استداراکات و ابداعاتی بوده‌اند که شکردهای زیبایی کلام به شمار می‌آیند و کاربرد آن‌ها کلام را دل‌نشین و جذاب می‌کند (اسفندیارپور، ۱۳۸۶: ۱۰). از این میان باید نخست به «تزریقی اردبیلی» اشاره کنیم.

شایسته است یادآور شویم نام وی در آثاری همانند بدایع الوقایع، تحفه سامی و سیر تحول فارسی قطره قطره فارسی به صورت «تزریقی» ثبت شده است. به نوشته سام میرزا «تزریقی اردبیلی در شماخی به دلالتی اوقات می‌گذراند و شعرهای بی‌مزه می‌گوید» (سام میرزا صفوی، ۱۳۸۹: ۲۸۳). به عبارتی تزریقی در انواع ادبی، صنعتی ابداع کرد که اشعار بی‌معنی با وزن و قافیه می‌سرود که در عهد صفویه مشهور بود. از شاعران عصر صفوی که پیرو او بودند می‌توان به سیمای مشهدی، طرزی افشار و حسین مشرف اصفهانی اشاره کرد.

دیگری، نوعی تشبیه است. صاحب ابداع البدایع درباره تشبیه چنین می‌نویسد که «سزاوار است که تشبیه در علم بیان گفته شود، ولی علمای بدیع نیز آن را در صناعات ذکر کرده‌اند. تشبیه مانند کردن چیزی است به چیزی در صفتی بواسطه ادوات تشبیه. ارکان تشبیه، مشبه، مشبه‌به، ادوات تشبیه و وجه شباهت است» (شمس‌العلمای گرکانی، ۱۳۷۷: ۱۲۶).

این نوع تشبیه را که قصد معرفی آن را داریم، علمای بدیع هندی آن را آورده و به آن «انینا النکار» می‌گویند. این نوع تشبیه را آزاد بلگرامی در خزانه عامره معرفی کرده است و شمیسا در نقد ادبی (صفحه ۱۶۷) تنها به صورت گذرا به آن اشاره کرده است. این نوع تشبیه جدای از اشعار هندی در اشعار فارسی نیز نمونه‌های بسیاری دارد که از توجه و نقد پژوهشگران و مؤلفان کتب بدیع و صناعات ادبی دور مانده است.

تشبیه در اوایل قرن چهارم ساده و نزدیک به فهم بود. با رواج سبک‌های عراقی و هندی، تشبیه به مراتب پیچیده و گسترده شد. این گستردگی نیز موجب تقسیم‌بندی تشبیه شد. تشبیه به اعتبار حسی و عقلی بودن مشبّه و مشبّه‌به خود زیر شاخه‌های متعددی پیدا کرد. هم‌چنین به اعتبار مفرد، مرکب و مقید بودن‌شان به چند دسته تقسیم شده‌اند. اما انینا النکار متفاوت‌تر از این انواع است که در متن پژوهشی به آن اشاره خواهیم کرد.

۱.۱. روش پژوهش

در این پژوهش، روش ما براساس ابزار کتابخانه‌ای و شیوه تحلیلی و توصیفی است. در این جستار ما به دیوان شاعران گذشته و معاصر مراجعه کردیم و نخست صنعت ادبی تزریق را در هریک مورد بررسی قرار دادیم، سپس به بررسی نوع تشبیه انینا النکار ممارست ورزیدیم.

با فیش‌برداری از هر یک از مفاهیم و نمونه مثال‌ها در وهله نخست به نقد هر یک از فیش‌ها پرداختیم؛ در نهایت آن‌ها را دسته‌بندی کردیم و در پیکره اصلی مقاله در جایگاه خود از آنان استفاده کردیم.

۲.۱. سوالات پژوهش و فرضیه‌ها

در این مقاله با فرض این‌که هر دو صنعت ادبی به سبب آن‌که تنها در چند منابع اندک از آنان نام برده شده است؛ در پی پاسخ به سؤالات پژوهشی زیر هستیم:

بسامد صناعات مورد بحث در کدام سبک شعری بیشتر است؟

آیا این صناعات بدیعی و بلاغی را می‌توان در اشعار معاصر نیز مورد بررسی قرار داد؟

علل فراموش شدگی این صناعات در میان پژوهندگان علوم بلاغت و فنون ادبی چیست؟

۳.۱. پیشینه پژوهش و چارچوب نظری

لازم است اشاره کنیم لازم است اشاره کنیم در مورد تزریق در بدایع الوقایع، تحفه سامی، نقیضه و نقیضه‌سازان، سیر تحول فارسی قطره فارسی، جلد سوم اردبیل در

گذرگاه تاریخ به چاپ رسیده است. افزون بر آن مقالاتی از سعید شفیعیون یکی با عنوان «شعر بی‌معنا در ادبیات فارسی و انگلیسی» که در شماره ۱۵ نشریه نقد ادبی چاپ و دیگری «تزریق نوعی نقیضه هنجارستیز طنز آمیز در ادبیات فارسی» که در شماره ۱۰ نشریه ادب پژوهی منتشر شده است. درباره تزریق سخن فراوانی به میان آمده است. اما در مورد نوع تشبیه انینا النکار غیر از چند سطر در خزانه عامره و اشاره گذرای شمیسا در نقد ادبی، هیچ کتاب و مقاله‌ای در این باره به بحث و پژوهش پرداخته است. این جستار در این نقد و معرفی و تحلیل در نوع خود، پژوهشی بدیع و بکر است.

۴.۱. چارچوب نظری

نخستین اقدام ما در این پژوهش مراجعه به منابعی بود که مربوط به بلاغت، علوم بدیعی و بیانی بودند؛ تا از این رهگذر اطمینان حاصل کنیم که محققان ادبی تا به حال به تزریق و تشبیه انینا النکار اشاره نکرده‌اند.

پس از مشاهدۀ صنعت تزریقی در برخی مقالات و کتاب به دنبال نمونه‌های آن در دیوان اشعار گذشتگان و معاصر گشتیم. سپس آن‌ها در یک فیش جمع‌آوری نمودیم.

در مورد تشبیه انینا النکار غیر از خزانه عامره آزاد بلگرامی و نیم سطری از نقد ادبی شمیسا هیچ منبع و مأخذی در مورد آن نیافتیم. با مطالعه دقیق خزانه عامره بر آن شدیم تا به بررسی نوع تشبیه در دیوان شاعران قرن ششم به بعد بپردازیم. زیرا نوع تشبیه در سبک‌ها پیش از عراقی تشبیهی ساده و قابل درک بود.

سپس با مطالعه دیوان‌های متعدد نمونه مثال برای این نوع تشبیه یافتیم و آن را در پیکره اصلی مقاله با نقد و تحلیل گنجاندیم.

۲. بحث و بررسی

۱.۲. صنعت تزریق در متون منظوم

در زمینه تزریق تذکرها اصلی‌ترین منابع هستند. به سبب آن که این تذکرها خطی هستند و تصحیح و چاپ نشده‌اند از دیدگاه پژوهشگران دور مانده است. علاوه بر آن، جو حاکم بر عصر صفوی که صناعی از قبیل معماری، حجاری، تذهیب و قالی‌بافی به تکامل رسید؛ به همان نسبت شعر و ادب رو به تنزل نهاد (همای، ۱۳۷۵: ۲۸۴).

اغلب ادیبان این عصر، به هند مهاجرت کردند و برخی دیگر به نظیره‌گویی پرداختند. مؤلفان نیز به تذکره‌نویسی و فرهنگ‌نگاری روی آوردند و به نگارش کتب بلاغی تا

اندازه‌ای بی‌توجه شدند. زیرا تبلیغات مذهبی، رواج تصوّف و علوم دینی در این عصر، عرصه را برای رشد ادبی ایران تنگ کرد. با این همه، عصر صفویه را می‌توان به طور عمومی عصر انحطاط ادبی محسوب داشت (رضازاده شفق، ۱۳۵۲: ۵۵۸).

با این وصف، اگر در جست‌وجوی صنعت تزریق در کهن‌ترین آثار باشیم باید به بدایع الوقایع و تحفه سامی استناد کنیم. بدایع الوقایع، هر چن به شرح حال شعرای تزریقی و شعرشان نپرداخته است با این حال نشانگر شیوع این اصطلاح در نقد شعر آن روزگار است (شفیعیون، ۱۳۸۸: ۱۰). برای نمونه در تذکره یاد شده آمده است:

«گفتم: اگر چه لطافت این بیت شما را نمی‌دانم، اما قباحت بیت شما را می‌دانم و می‌فهمم. چون این سخن را گفتم غلغله از این جمع برآمد. گفتم عزیزان یک زمان متوجه من باشید تا قباحت این را آشکار سازم:

خاک بر سر می‌کنم تا آفتاب آید بدر

این به عینه همین عبارت است که کسی گوید که: من شب تا سحر قرآن می‌خوانم تا آفتاب آید بدر. بر خوش طبعان ذوی‌العقول این پوشیده نیست که این ترزیک محض است...» (واصفی، ۱۳۵۰: ۲/۳۳۷).

تزریق صنعتی از صنایع بدیع به شمار می‌آید. این امر در زمان صفویه پیدا شده و رایج گردیده است و به قراری که نوشته‌اند تزریقی اردبیلی پیشوای این سبک بوده است (صفری، ۱۳۷۱: ۳/۳۱۰). این صنعت ادبی به سبب عنصر موسیقی، بحث ردیف و قافیه، موسیقی کناری و درونی، در میان انواع ادبی اهمیت خاصی دارد (شفیعیون، ۱۳۸۸: ۳۵). شاعران تزریق‌گو معمولاً در قالب مثنوی تزریق‌گویی می‌کردند، زیرا این قالب محدودیت قافیه و ردیف را نداشت. این صنعت ادبی به سبب تفننی بودن، چندان از استقبال شاعران روبه‌رو نشد. شاعران شعر زیبا را شعری می‌دانستند که شعری سخته و معنادار و موضوع کلام سنگین باشد. بنابراین تمایل چندان بر تزریق‌گویی نداشتند. البته شایان ذکر است؛ تزریق همیشه از سر طنز و هجو گفته نمی‌شود و گاه گوینده آن به قصد اظهار قدرت در خیال بازی به گفتن آن مبادرت می‌کند (همان: ۳۹). به همین دلیل تزریق فراتر از هنجارگریزی‌های طنز و هجو است که در نقد ادبی، بلاغت، سبک-شناسی و انواع ادبی کاربرد دارد. به سبب ماهیت هنجارگریزی و قابلیت نقد در بلاغت ادبی جایی برای خود باز کرده است.

اگر چه اغلب پژوهشگران ریشه این صنعت ادبی را در عصر صفویه جستجو می‌کنند؛ اما به نظر می‌رسد پیشینه این صنعت به عصر تیموری بازمی‌گردد که تفنن‌های تمسخر

آمیز را به نظم وارد کردند. سپس این صنعت با پرداخت و ادبی شدن توسط تزریقی در عصر صفوی به اوج رسید. به هر آیین این نوع صنعت تنها در ادب فارسی جای دارد. در ادب فارسی نمونه‌های گوناگونی برای این صنعت ادبی مورد مشاهده است که ما با شرح و تحلیل هر یک از ابیات از اشعار شاعران گوناگون در ادامه خواهیم آورد. بیتی از تزریقی اردبیلی

روم در پشته کوهی چو اشتر خار می‌بینم   ز شادی بشکفم چون گل که در گلزار می‌بینم

(سام میرزا صفوی، ۱۳۸۹: ۲۸۳)

شاعر با مهمل‌گویی خود را مانند اشتری می‌داند که در پشته کوه در حال نگرستن به خار است. مفهومی که چند صحنه جداگانه نامربوط را به هم وصل کرده است در حالی که وزن و قافیه درست و طبق اصول عروضی است.

بیتی از سیمای مشهدی

دل صدپاره مرا از غم گل پیرهنی است   خنده تلخ من از گریه شیرین سخنی است

(صفوی، ۱۳۷۱: ۳/۳۱۱)

شاعر از اندوه فراق گل‌پیرهنی دلش صدپاره شده است. با این حال به گریه شیرین سخن خود می‌خندد. امری که معقول به نظر نمی‌رسد و حالتی طنز و تمسخر را تداعی می‌کند.

بیتی از محمود زهگیر

گهی اسبم گهی استر گهی گاوم گهی خر هم   این همه پندارم به پندار تو

(سام میرزا صفوی، ۱۳۸۹: ۲۸۹)

محمود زهگیر خود را به هر آنچه در ادبیات شاعران خود را به آن تشبیه نکرده‌اند؛ تشبیه کرده است. گاهی خود را فاخته و گاهی اسب و چارپا قلمداد کرده است. چنین تشبیهی را در اشعار شاعران بزرگ ادب فارسی نمی‌توان دید. اخوان ثالث در ذیل این بیت می‌نویسد:

«یک وقتی من مقاله‌ای نوشته بودم راجع به حیواناتی که شعر گفته‌اند و در آن از کسانی چون سگ لوند و صادق گاو و غیره و غیره یاد کرده بودم، اکنون اینجا اعتراف می‌کنم که فریب اسم آدمیزادی محمود زهگیر را خورده، از او غافل

مانده‌ام، حال آن که اگر دیگران فقط یک رأس حیوان بوده‌اند این زهگیر به اعتراف خودش یک طویله حیوان بوده و ما غافل!» (اخوان ثالث، ۱۳۷۴: ۶۶). از شاعران غیر ایرانی و پارسی‌گوی نیز در تزریق‌گویی طبع آزمایی کرده‌اند. یکی از این شاعران «بینش نصرپوری» است که در دکن و ولایت حیدرآباد موطن داشته است. نمونه شعر تزریقی وی را در زیر می‌خوانیم:

درد آن درد است / درد آن درد است / درد آن درد است / درد آن درد است / درد آن درد است

درد آن درد است / درد آن درد است / درد آن درد است / درد آن درد است / درد آن درد است

درد آن درد است / درد آن درد است / درد آن درد است / درد آن درد است / درد آن درد است

درد آن درد است / درد آن درد است / درد آن درد است / درد آن درد است / درد آن درد است

شاعران را شعر گشتی موی در چشم کفن / درد آن درد است / درد آن درد است / درد آن درد است / درد آن درد است

(همان: ۶۶)

امتیاز این شاعر پارسی‌گو نسبت به شاعران ایرانی در این است که وی در قالب غزل، صنعت تزریق را به کار برده است. هر چند قوافی و وزن در هر مصراع براساس بحر رمل مثنی محذوف است؛ اما مفهوم هر بیت گنگ و بی‌معنی می‌نماید.

در برخی از منابع شعر طرزی افشار را نوعی صنعت نوین و ابتکاری خود شاعر تلقی می‌کنند. در حالی که صاحب اردبیل در گذرگاه تاریخ و نقیضه و نقیضه‌سازان بی‌تی از وی را در ردیف اشعار بی‌معنی و به عبارتی تزریقی آورده‌اند. طرزی نیز از شاعران عهد شاه عباس دوم بود که به ساختن واژه‌ها و فعل‌ها و مصدرهای جعلی از جمله: بپلاوم (پلو بخورم)، متعجب (تعجب مکن)، ... شهرت داشت. در اوایل سده یازدهم از اصلاح‌کنندگان زبان و دشمنان اشرافیت به‌شمار می‌رفت (شهبازی، ۱۴۰۲: ۱۴۶).

به طرز طرز طرزی، طرز طرزیدن نه تحقیق است / که طرزیدن به طرز طرزی، محض تزریق است

(اخوان ثالث، ۱۳۷۱: ۷۰؛ صفری، ۱۳۷۱: ۳/۳۱۱)

معروف‌ترین اثری که در صنعت تزریق سروده شده است؛ سروده حسین مشرف اصفهانی است که در ریحانه الادب چنین معرفی شده است:

«میرزا حسین مشرف اصفهانی، شاعر ادیب. از صاحب منصبان دربار صفوی بوده و مدتی متصدی امور اصطبل شاه سلطان حسین شده است. طبعش به هزل و

مزاح مایل بوده است. زمانی مدّعی شد، می‌تواند بر وزن خمسه نظامی و مثنوی امیرخسرو دهلوی اشعاری بگوید که حتّی یک بیت آن با معنی نباشد. اگر از عهده برآمد به ازای هر بیت بی‌معنی مثقالی سیم ناب بگیرد و اگر بیتش دارای معنی بود، به جای هر بیت یکی از دندان‌های او را بکنند و بر مغزش بکوبند. او شعرها را سرود. عاقبت از اشعار او سه بیت با معنی پیدا کرده و سه دندان او را کنده و بر سرش کوفتند و باقی اشعار را مطابق وعده رفتار نمودند.

از جمله اشعار او که به تتبع از اسکندرنامه سروده چنین است:

اگر عاقلی بخیه بر مو مزن   به جز پنبه بر نعلِ آهو مزن
سوی مطبخ افکن ره کوچه را   منه در بغل آشی آلوجه را
که نعل از تحمل مرّبا شود   به صبر آسیا کهنه حلوا شود
ز افسارِ زنبور و شلوارِ ببر   قفس می‌توان ساخت اما به صبر
(مدرس تبریزی، ۱۳۷۴: ۵/۳۱۸)

نمونه‌های دیگری نیز در ادبیات منظوم کهن دیده می‌شود که ما از آن چشم پوشیدیم و به همین اندازه اکتفا کردیم. اما باید اذعان کنیم دکتر خرمشاهی در «قلم رنجه» ۲۹ درباره شعر بی‌معنی «چندین سهو انجام داده‌اند و آن این که در وهله نخست منابع اشعار بی‌معنی [و تزریق] را قحطی دانسته‌اند در حالی که کتاب نقیضه و نقیضه‌سازان اثری در خور تحسین است. دیگر این که ایشان در مقاله خود «هی هی جلی قم قم» را از مولوی دانسته و آن را نیز در ردیف اشعار بی‌معنی تلقی کرده‌اند (خرمشاهی، ۱۳۹۴: ۳۹). در حالی که این شعر از «نورعلی‌شاه» است که علامه ذوفنون در کتاب «خیراتی» در ابطال صوفیه آن را آورده است.

ما ابر گهرباریم هی هی جلب قم قم   ما قلزم زخاریم هی هی جبل قم قم
(بهبهانی، ۱۳۷۰: ۱/۱۴۹)

منظور نورعلی‌شاه در این ابیات عرفانی زدودن هر نوع پلیدی از قلب و روح است که در رد آن چنین سروده‌اند:

تو خُرسک دم داری هی هی دغلی گم گم

(همان: ۱۵۰)

در اشعار معاصر نیز هوشنگ ایرانی در اشعار «هاه» و «کبود» بیشتر از این صنعت بهره جسته است، چنان چه در «هاه» می‌نویسد:

سوز سایه‌ای/ سر فرا کشد/ دخمه بسته‌ها/ از هوار او/ رشته‌ها درند/ سایه برجهد/ سایه بر جهد/ هایی بی یا یا/ هایی یا یا/ نی دا دا دا/ هاه/ هاه/ ...

(ایرانی، ۱۳۸۷: ۱۵)

وجود واژه‌های فرا سوررئالیستی در عبارت‌هایی ماند سوز سایه و جهش سایه و یا استفاده از اصوات بی‌معنایی نظیر هایی یی یا یا بند شعر را به نوعی به صنعت تزریق نزدیک کرده است که از نقطه نظر بسیاری از پژوهشگران دور مانده است. دیگر شعر ایشان کبود است که هوشنگ ایرانی پس از آن شعر به معروفیت رسید.

همی‌هورای! / گیل ویگولی / نیون نیون / غار کبود می‌دود / دست به گوش و فشرده پلک و خمیده / یک سره جیغی بنفش / می‌کشد / گوش - سیاهی ز پشت ظلمت تابوت / کاه - درون شیر را / می‌جود ... (همان: ۱۶)

در این بند علاوه بر ترکیب جیغ بنفش، کلمات شبیه به اصوات موهوم دیگری هم وجود دارد که خواننده ناخودآگاه آن را عباراتی گنگ پنداشته و با دیده تمسخر به آن می‌نگرد.

تندرکیا با «نهیب جنبش ادبی» نیز در این فکر بود که انقلابی در ادبیات بیافریند و او نیز در این تحول ادبی چندان موفق نشد و اشعاری سرود که نه تنها مدتی موجب تمسخر شعر نو شد بلکه در نوع خود نیز نتوانست موفقیتی حاصل کند. نمونه شعر تندرکیا که در صنعت تزریقی است را در زیر می‌خوانیم:

بیرواز! هی هی بیرواز! / و گرنه بشکنم ای نا شاه پر / بلی بشکنم بلی / اوج اوج / بی‌بهانه / ... / قر / فر / پر / آفرینا / باز / باز / هن / و هن / و هونی می‌رسی / ...

(کیا، ۱۳۱۸: ۱۵)

در جمع‌بندی تزریق و تزریق‌گویی به این امر اشاره داشته باشیم، علاوه بر این که در متون منظوم کهن این صنعت رواج داشت، بلکه در عصر معاصر نیز برخی چهره‌های تأثیرگذار ادبیات معاصر نیز برای نشان دادن خلاقیت و تحول خود در ادبیات منظوم خود زبان به تزریق‌گویی گشوده‌اند. بی‌معنی‌گویی که در سایر عصرها موجب ضعف شعر بود؛ در عصر صفوی باعث ارتقای نظم شد. تزریق در حوزه بلاغت به سبب عدول از هنجار مورد پسند شاعران انگشت‌شماری قرار گرفت که این نوع هنجارستیزی در عصر صفوی نسبت به اعصار دیگر برجسته‌تر می‌نمود. آرایه‌هایی که تزریق‌سرایان اغلب از آن بهره می‌گرفتند اغراق، استعاره، تشخیص، حس‌آمیزی و تشبیه بود.

۲.۲. تشبیه ایننا النکار و متون منظوم

تشبیه در بدیع از برجسته‌ترین روش زیباآفرینی عبارت و سروده است که به خیال-انگیزی نظم می‌افزاید. در واقع شیوه‌ای از تخیل است که اغلب شاعران و نویسندگان با توسل به آن خیال انگیزترین و دلنشین‌ترین آثار خود را خلق کرده‌اند.

ارکان تشبیه به مُشَبَّه، مشبَّه‌به، وجه شبه و ادات تشبیه تقسیم می‌شود. تشبیه‌ها بر اساس ارکان وجه شبه و ادات تشبیه به تشبیه بلیغ، گسترده، مجمل، مفصل تقسیم می‌شوند. علاوه بر آن بر اساس نوع مشبه مشبه‌به به تشبیه حسی به حسی، عقلی به عقلی، حسی به عقلی و عقلی به حسی بخش‌پذیر هستند. در وهله آخر طبق تعداد مشبه و مشبه‌به به این موارد تقسیم می‌شوند:

تشبیه ملفوف، تشبیه مفروق، تشبیه تسویه، تشبیه معکوس (مقلوب)، تشبیه جمع، تشبیه مُضَمَّر، تشبیه تفضیل، تشبیه مشروط.

هر کدام از آن تشبیه‌ها در کتب بلاغت و فنون ادبی مورد بررسی قرار گرفته‌اند و آنچه که از قلم و دقت نظر مؤلفان پنهان مانده است نوع تشبیه «انینا النکار» است که آزاد بلگرامی در خزانه عامره آن را چنین تعریف کرده است:

«علمای بدیع هندی تشبیهی برآورده‌اند که آن را انینا النکار گویند. انینا به همزه مفتوح و نون اول مضموم و نون ثانی مشدد مکسور و یای تحتانی مفتوح آخر الف، اَنینا اَلنکار، به معنی بی‌نظیر است و النکار بر وزن چمن کار صنعت فن بدیع را گویند. انینا النکار عبارت از آن است که مشبه و مشبه‌به یکی باشد. فقیر را به نظر تتبع نرسیده که کسی از ادبای عربی و فارسی این تشبیه را استخراج کرده باشد. حال آن که فی نفسه در هر زبان موجود است» (آزاد بلگرامی، ۱۳۷۱هـ: ۴۳۱).

ما نمونه آن را اغلب در شعر شاعران پارسی‌گوی قرون گذشته دیدیم و در آثار شاعران نو سرا و سپیدگو اثری از این نوع تشبیه نتوانستیم مشاهده کنیم. قالب غالب شاعرانی که از این نوع تشبیه استفاده کرده‌اند غزل و مثنوی است.

ظهوری ترشیزی و صائب تبریزی از جمله شاعرانی هستند که در غزل - معمولاً بیت تخلص - هر دو رکن مشبه و مشبه‌به را یکی قرار داده‌اند. چنان که در دیوان ظهوری ترشیزی می‌خوانیم:

چون ظهوری به جز ظهوری نیست	در	محبت	یگانه	می‌باشد
			(ظهوری ترشیزی، ۱۳۹۰: ۲۸۴)	

در این بیت ظهوری، نام خود را در جایگاه مشبه و مشبه‌به آورده است. می‌خواهد چنین منظور (وجه شبه) را به خواننده القا کند که در جهان، محبت و مهربانی ظهوری یگانه است. به عبارت روشن‌تر، ظهوری همانند ظهوری مهربان است. در این عبارت می‌توان همه ارکان تشبیه را مشاهده کرد.

وی در مطلع غزل دیگر خود آورده است:

نتوان گفتز خوبان دگری می‌باشد هم تویی از تو اگر خوب‌تری می‌باشد
(همان: ۴۳۵)

ظهوری در بیت فوق نیز دست به تشبیه از نوع انینالنکار زده است. وی معشوقه خود را در نهایت خوبی خوانده است؛ و در صنعت تشبیه هر دو رکن مشبه و مشبه‌به را به او اختصاص داده است. مقصود شاعر این است که ای معشوقه من! تو بهترین هستی، اگر بهتر از تو باشد آن هم تو هستی. پس در جهان نمی‌توان ادعا کرد که بهتر از تو وجود دارد.

صائب تبریزی از شاعران نامور سبک هندی نیز در غزلی چنین از تشبیه مورد بررسی بهره برده است:

طرفی نیست جزآئینه مرا چون طوطی هم منم صائب اگر هم سخنی هست مرا
(صائب تبریزی، ۱۳۶۴: ۱/۲۵۳)

بیت صائب به این امر اشاره دارد که در ایام قدیم برای شکوفایی سخنگویی طوطی، او را مقابل آئینه قرار می‌دادند. آن گاه کسی از پشت پرده سخن می‌گفت. طوطی تصویر خود را در آئینه می‌دید و تصور می‌کرد که طوطی دیگری در آینه حرف می‌زند و او نیز به یاری قوه تقلید سخن گفتن می‌آموخت.

صائب می‌گوید در شعر سرایی من از کسی تقلید نمی‌کنم. اگر هم تقلید کنم، همانند صائب از صائب تقلید می‌کنم. یعنی خودم مثل خودم شعر می‌سرایم. در این مفهوم پر واضح است که مشبه و مشبه‌به غزل صائب به یک مفهوم اشاره می‌کند. این تشبیه همان تشبیهی است که صاحب خزانه عامره آن را انینالنکار خوانده است.

در قالب مثنوی، نوع تشبیه مورد بررسی ما در این جستار، اغلب در همان آغاز تحمیدیه یا نعت نبی مکرم اسلام (ص) مورد مشاهده است. شاعران هنگامی که به اصل داستان می‌پردازند از این نوع تشبیه چندان بهره‌ای نمی‌گیرند و بیشتر نوع تشبیه از نوع تشبیه‌های تفضیل و بلیغ است.

نظامی گنجوی در مخزن‌الاسرار و شرفنامه - در بخش معراج نبی مکرم اسلام- از این نوع تشبیه استفاده کرده است.

مرغ دل و عیسی جان هم تویی چون تو کسی گر بود آن هم تویی
(نظامی گنجوی، ۱۳۸۶: ۵۴)

نظامی، مخاطب را در ردیف مشبه و مشبه‌به قرار داده است. او می‌گوید اگر چه مرغ دل و عیسی جان تو هستی، با این حال اگر کسی مثل تو باشد آن هم تو هستی.

یا در شرفنامه خطاب به پیامبر اسلام (ص) عرض می‌کند:

گزین کرده هر دو عالم تویی   چو تو گر کسی باشد آن هم تویی
(همان: ۸۴۹)

به عبارتی، ای پیامبر! در دنیا و آخرت تو برگزیده شده‌ای. اگر قرار باشد کسی همانند تو باشد، آن کس هم تو هستی. یعنی تو هم مشبه و هم مشبه‌به هستی. امیر خسرو دهلوی که از پیروان و تقلیدکنندگان خمسه نظامی است. او نیز چنان مهارتی در تقلید از خود نشان داده است که در مطلع‌انوار به تقلید از مخزن‌الاسرار در درجه عالی انسان، این گونه سروده است:

جان و جهان همه عالم تویی   وانکه نگنجد به جهان هم تویی
(امیر خسرو دهلوی، ۱۳۶۲: ۴۱)

امیر خسرو در بیت فوق با در نظر گرفتن تن شریف حضرت ختمی مرتبت چنین بیان می‌کند که ای پیامبر! تو جان و جهان همه عالم هستی، اگر همانند تو کسی قرار باشد از بُعد معنوی به جهان نگنجد، آن شخص هم باز تو هستی.
در هفت اورنگ می‌خوانیم

با تو اگر دولت هم زانویی   هست نصیب کسی آن هم تویی
(جامی، ۱۳۶۶: ۴۳۳)

وی چنین می‌رساند، اگر قرار باشد کسی مثل تو (خدا) هم تراز با تو باشد، آن شخص خودِ تو هستی. یعنی هم مشبه و مشبه‌به خداست. عرفی در ستایش آفریدگار، کوس انالحق می‌زند. او خود را همانند خدا حق می‌داند. در بیت زیر او چنین می‌گوید هرچند من می‌گویم من مثل تو هستم، اما مثل تو بودن هم تو هستی. یعنی تمام عالم تویی.

چشمه هستی دو عالم تویی   من که انالحق زلم آن هم تویی

(Ganjoor.net)

وطواط نیز در ترجیعات خود در مدح اتسز، اتسز را هم در جایگاه مشبه و هم در جایگاه مشبه‌به آورده است.

در جلال بی‌نهایت، در سخای بی‌کران   مثل تو از جمله شاهان عالم هم تویی
(همان)

بدین منظور که در شکوه و بخشندگی، اگر قرار باشد پادشاهان را به کسی مانند کنیم آن مانده (مشبه به) تو هستی. یعنی تو پادشاهی (مشبه) که در زمره پادشاه اگر به شکوه و جلال قرار باشد مشبه بهی بیابیم آن مشبه به تو هستی. در جمع‌بندی این بخش باید اذعان کنیم، کاربرد این نوع تشبیه هر چند نمونه‌های انگشت‌شماری در ادبیات و اشعار دارد؛ چندان با استقبال شاعران روبه‌رو نشده است. اغلب شاعران مثنوی‌سرا هم در تحمیدیه، نعت و مدح آن را به کار گرفته‌اند.

۳. نتیجه

با روی کارآمدن سلسله صفویه و بها دادن به هنر و ارزش‌های دینی و مذهبی، شاعری و شعرگویی به حاشیه رانده شد. شاعران برای برخورداری از احترام به عثمانی و هند سفر کردند و سبک هندی را جایگزین سبک خود نمودند. آن عده از شاعران و ادبا که در موطن خویش ماندند، به نظیره‌گویی روی آوردند. در همان عصر تذکره‌ها، فرهنگ‌ها و نظیره‌گویی‌های بی‌شماری تنظیم و تألیف شد که اغلب این مؤلفان از درباریان، دانشمندان و شاعران ناموری بودند که از فردوسی، نظامی، سعدی و خاقانی تقلید می‌کردند. عده دیگر نیز همانند تزریقی اردبیلی دست به ابداع زد که این ابداع به سبب افول سبک‌های ادبی بود که معمولاً در جو ما بین حاکمیت و ادبیات پدید آمده بود. سبکی بدیع و سرگرم‌کننده که برای افراد عام لذت‌بخش بود و بسیاری از شاعران نیز به آن روی آوردند؛ ولی برای شاعران نامور و سخته‌گو سبکی محبوب تلقی نشد. این سبک اگر چه به سبب بی‌معنی بودن چندان دوام نیاورد و در همان عصر به اوج خود رسید. اما رگه‌های آن را ما در ادبیات عصر معاصر نیز بررسی کردیم که بعضی از شاعرانمایان با قرار دادن اصوات کنار هم قصد تحول در ادبیات را داشته‌اند. ادبیات عصر صفوی به همین چند مورد ختم نمی‌شود بلکه در میان شاعران آن دوره ما نوعی تشبیه را مشاهده می‌کنیم که مشبه و مشبه به بر یک شخص دلالت می‌کند. شاعران غزل‌سرا که از این نوع تشبیه در اشعار خود چه در مطلع و چه در مقطع شعر خود استفاده کرده‌اند از شاعران سبک هندی هستند. البته ردپای این نوع تشبیه را ما در آثار شاعران قبل نیز در قالب مثنوی در متن اصلی مقاله پیگیری کردیم. در مورد صنعت تزریق سخن بسیاری را گفته و نوشته‌اند، اما چیزی که مهم می‌نماید در هیچ یک از آثار تألیفی فنون بلاغت به آن پرداخته و اشاره نشده است. در باره نوع تشبیه اینا النکار نیز به جز آزادبلگامی در خزانه عامره محققان و پژوهشگران ادبی بی-

دقتی نموده و ما با این جستار به معرفی آن پرداختیم، امید است در مطالعات آتی پژوهشگران و دانشجویان منبع و مأخذ راهگشایی باشد.

منابع

- آزاد بلگرامی، غلام‌علی (۱۳۷۱هـ). *خزانة عامره*. بمبئی: - .
- اخوان ثالث، مهدی (۱۳۷۱). *نقیضه و نقیضه‌سازان*. به کوشش ولی اله درودیان. چاپ اول. تهران: نشر علمی و فرهنگی.
- اسفندیارپور، هوشمند (۱۳۸۶). «پیشینه فنون و صناعات ادبی». *مجله زبان و ادبیات فارسی*. شماره ۶. صفحات ۹-۳۴.
- امیرخسرو دهلوی (۱۳۸۶). *خمسه امیرخسرو دهلوی*. تصحیح امیراحمد اشرفی. چاپ اول. تهران: نشر شقایق.
- ایرانی، هوشنگ (۱۳۸۷). *بنفش تند بر خاکستری*. تهران: نشر نخستین.
- بهبهانی، محمدعلی (۱۳۷۰). *خیراتیه در ابطال صوفیه*. تهران: نشر انصاریان.
- جامی، نورالدین عبدالرحمن (۱۳۶۶). *هفت اورنگ*. تصحیح مرتضی مدرس گیلانی. تهران: نشر سعدی.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۹۴). «قلم رنجه ۲۹، درباره شعر بی‌معنی». *مجله بخارا*. شماره ۱۰۹. صفحات ۳۸-۴۵.
- رضازاده شفق، صادق (۱۳۵۲). *تاریخ ادبیات ایران*. تهران: نشر دانشگاه پهلوی.
- سام میرزا صفوی (۱۳۸۹). *تحفه سامی*. تصحیح فاطمه انگورانی. چاپ اول. تهران: نشر انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- شفیعیون، سعید (۱۳۸۸). «تزریق نوعی نقیضه هنجارستیز طنزآمیز در ادبیات فارسی». *فصلنامه ادب پژوهی*. شماره ۱۰. صفحات ۲۷-۵۶.
- شمس‌العلمای گرکانی، حاج محمدحسین (۱۳۷۷). *ابدع البدایع*. به اهتمام حسین جعفری. چاپ اول. تبریز: نشر احرار.
- شهبازی، محمد (۱۴۰۲). *سیر تحول فارسی (قطره قطره فارسی)*. رامسر: نشر نستعین.
- صائب تبریزی، محمدعلی (۱۳۶۴). *دیوان غزلیات*. جلد ۱. تصحیح محمد قهرمان تهران: نشر علمی و فرهنگی.
- صفری، بابا (۱۳۷۱). *اردبیل در گذرگاه تاریخ*. جلد ۳. چاپ اول. اردبیل: نشر دانشگاه آزاد اسلامی.
- ظهوری ترشیزی، نورالدین محمد (۱۳۹۰). *دیوان*. تصحیح اصغر باباسالار. چاپ اول. تهران: نشر کتابخانه و موزه و مرکز استاد مجلس شورای اسلامی.
- کیا، تندر (۱۳۱۸). *نهیب جنبش ادبی*. پاریس: چاپ رنگین.
- مدرس تبریزی، میرزا محمد علی (۱۳۷۴). *ریحانة الادب*. جلد ۵. تهران: نشر خیام.
- نظامی گنجوی، الیاس بن یوسف (۱۳۸۶). *کلیات خمسه نظامی*. تهران: نشر امیرکبیر.
- واصفی، زین‌الدین محمود (۱۳۵۰). *بدایع الوقایع*. جلد ۲. تصحیح الکساندر بلدروف. تهران: نشر بنیاد فرهنگ ایران.
- همایی، جلال الدین (۱۳۷۵). *تاریخ ادبیات ایران*. به کوشش ماهدخت همایی. تهران: نشر هما.
- _____ (۱۳۸۹). *فنون بلاغت و صناعات ادبی*. چاپ سی‌ام. تهران: نشر هما.

<https://ganjoor.net/orfi>

<https://ganjoor.net/vatvat>

Resources

- Akhavan sales, Mahdi (1991). Naqeedah and Naqeedah-makers, by the efforts of Wali Elah Drodian, first edition, Tehran: scientific and cultural publication. (In Persian).
- Amir Khosro Dehlavi (2007). Khamse Amir Khosro Dehlavi, revised by Amir Ahmad Ashrafi, first edition, Tehran: Shaghaig Publishing. (In Persian)
- Azad Belgrami, Gholam-Ali (1271 AH). Khazane amera tazkira, Bobayi:-. (In Persian)
- Behbahani, Mohammad Ali (1990). Charity in Abtal Sufiya, Tehran: Ansarian Publishing House. (In Persian)
- Esfandiarpour, Houshmand (2006). "The background of literary techniques and industries", Persian language and literature magazine, number 6, pages 34-9. (In Persian)
- Jami, Nour al-Din Abdol-Rahman (1987). Haft Orang, edited by Morteza Modarres Gilani, Tehran: Saadi Publications. (In Persian)
- Homaei, Jalal al-Din (1996). History of Iranian Literature, edited by Mahdokht Homaei, Tehran: Homa Publishing House. (In Persian)
- _____ (2010). Rhetorical Techniques and Literary Industries, 30th Edition, Tehran: Homa Publishing. (In Persian)
- Irani, Hoshang (2007). Intense purple on gray, Tehran: Nakhostin publication. (In Persian)
- Khorramshahi, Bahauddin (2014). "Qalam Ranjeh 29, about meaningless poetry", Bukhara Magazine, number 109, pages 38-45. (In Persian)
- Kia, Tander (1939). Nahib jonbesh Adabi, Paris: Rangin publication. (In Persian).
- Modares Tabrizi, Mirza Mohammad Ali (1995). Reyhaneh Al-Adab, Volume 5, Tehran: Khayyam Publishing. (In Persian)
- Nizami Ganjavi, Elias bin Yusuf (2006). Khamse Nizami, Tehran: Amirkabir publishing. (In Persian)
- Rezazadeh Shafaq, Sadegh (1973). History of Iranian Literature, Tehran: Pahlavi University Press. (In Persian)
- Saeb Tabrizi, Mohammad Ali (1985). Diwan Ghazliat, volume 1, corrected by Mohammad Kahraman, Tehran: scientific and cultural publication. (In Persian)
- Safari, Baba (1991). Ardabil at the crossroads of history, volume 3, first edition, Ardabil: Islamic Azad University Publishing (In Persian).
- Sam Mirza Safavi (2010). Tohfeh Sami, edited by Fatimah Angorani, first edition, Tehran: published by the Association of Cultural Heritage and Cultural Heritage. (In Persian)
- Shafiyoun, Saeed (2009). "Injecting a Kind of Satirical Anti-Normative Contradiction into Persian Literature", Adab Pajouhi Quarterly, No. 10, pp. 27-56. (In Persian)
- Shahbazi, Muhammad (2023). Seir Tahavol Farsi (Persian drop by drop), Ramsar: Nasta'in Publishing House. (In Persian)

- Shams-ul-Alami Gerkani, Haj Mohammad Hossein (1998). Abdaa al-Badaye, by Hossein Jafari, first edition, Tabriz: Ahrar Publishing House. (In Persian)
- Wasifi, Zein al-Din Mahmoud (1977). Bad'e' al-Waq'e', Volume 2, edited by Alexander Balderov, Tehran: Iranian Culture Foundation. (In Persian)
- Zahouri Tarshizi, Nuruddin Mohammad (2013). Diwan, edited by Asghar Babasalar, first edition, Tehran: published by the Library and Museum and Center of the Master of the Islamic Council. (In Persian)

<https://ganjoor.net/orfi>

<https://ganjoor.net/vatvat>.

